

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК 94:351.74(477.82)«17/186»

О. В. Маркевич

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)

У статті проаналізовано повноваження, соціальний та етнічний склад поліцейських чиновників Волинської губернії наприкінці XVIII – 60-ті рр. XIX ст. Доведено, що державна влада Російської імперії застосовувала додаткові заходи для стимулювання служби цих урядовців, збільшила їх чисельність, разом з тим встановлювала обмеження на заняття поліцейських посад поляками та євреями.

Ключові слова: поліція, повіт, місто, губернатор, Волинська губернія, Російська імперія.

Проведення реформ в Україні актуалізують вивчення історії державного управління та місцевого самоврядування з можливістю переосмислення відомих управлінських практик. Особливо це стосується поліції, яка мала широкі повноваження і виконувала функції нагляду за всіма сферами життя суспільства. Запровадження системи поліцейських органів у Волинській губернії вимагало додаткових розпоряджень з боку місцевої, регіональної та центральної влади, збільшення пінгату, особливої кадрової політики внаслідок нетривалого перебування у складі Російської імперії, відмінних історичних традицій урядування, прикордонного розташування та соціоетнічного складу населення. Висвітлення додаткових завдань поліцейських органів влади у Волинській губернії, особливостей кадрових призначень, а також створення професійного портрету поліцейського чиновника першої половини XIX століття і є завданням цієї статті.

Загальні питання функціонування поліції висвітлювались у працях дореволюційних істориків І.А. Андрієвського [1], О.Д. Градовського [2], О.С. Алексєєва [3]. У роботах цих вчених було проаналізовано поліцейське законодавство Російської імперії, досліджено місце та роль поліції в її державному механізмі. Представники державницького напрямку дореволюційної історіографії не конкретизували повноваження поліції в окремих регіонах, а лише в загальному підкресливали надзвичайне широке коло їх повноважень, багатопредметність діяльності, регламентацію найменших подробиць життя та опіки населення. Олександр Градовський вказав, що однією з причин неефективності поліцейських органів був їх поділ та міські і повітові, що існував до 25 грудня 1862 р. [2, с. 326].

Сучасна українська та зарубіжна історіографія зосередилась на вивченні місцевого управління окремими регіонами, виділяючи специфіку управління.

Дослідження містами Волині займаються О.М. Карліна [4], О.П. Прищеп[5], генерал-губернаторське управління висвітлює В.С. Шандра [6]. Більш детально на повноваженнях поліції Правобережної України зупинився М.В. Бармак [7]. Разом з тим питання про обсяг влади, чисельність та соціо професійний портрет поліцейського чиновника Волині не достатньо висвітлені історичною наукою.

Діяльність поліцейських органів влади регламентувалась цілою низкою нормативно-правових актів. У містах діяла Управа благочинності чи поліцейська, статут якої був затверджений 1782 р. [8, с.495]. Управа приводила в дію накази правління, рішення палат та інших судів. На неї покладались організація міської варти, боротьба з пожежами, вживання заходів для забезпечення міста продовольством, контроль за дотриманням правил торгівлі, нагляд за збереженням чистоти міських територій. Управа стежила за станом доріг, мостів, вулиць і переплав. У разі виявлення втікачів, дезертирів, запроваджувала термінові заходи для їх затримання та покарання. Поліцейські функції у містах, які не були ні губерньськими, ні повітовими, виконували магістрати та рагуші.

До складу міської поліції входили: голова – городничий, а за його атестацією губерньським правлінням призначались пристав кримінальних та цивільних справ, два рагмани. Міста для зручності поділялись на частини, в кожному з яких входило від 200 до 700 дворів. Нагляд за ними покладался на пристава, який також визначався губерньським правлінням за поданням городничого. Кожна частина в свою чергу поділялась на квартали, в які входили від 50 до 100 будинків. Цей сектор ввірився квартальному наглядачу, за призначенням Управи, а йому в допомогу – квартальний поручик. Останній обирився один раз на три роки громадянами з жителів того кварталу чи міста.

Імператор Павло І ліквідував Управи благочинності, а поліцейське управління містами доручив городничим. Така організація тривала недовго і вже 9 вересня 1802 р. Олександр І відновив устрій міської поліції, запроваджений Катериною ІІ. Указом від 24 жовтня 1803 р. створювалася посада поліцмейстера – начальника поліції, якого призначав Сенат за поданням губернатора [7, с.4].

У повітах створювалась повітова поліція, що складалася з повітового справника та земського суду. На них покладались збір казенних коштів, нагляд за збереження громадського спокою, належним станом шляхів сполучень та пожежних частин, збереження чистоти в поселеннях. У надзвичайних випадках вони самостійно приймали заходи для припинення безладу, повідомляючи начальника краю. Таким чином, повітова поліція виступала як орган місцевого управління, виконуючи укази губернатора та інших адміністративних установ. Хоча повноваження міської і повітової поліції були розділені і обмежувались територією, на якій запроваджувалися, у разі поширення хвороб, пожеж, переслідування втікачів верховна влада заохочувала їх до спільних дій.

У ході міністерської реформи Олександр І указом від 25 липня 1811 р. створив окремо Міністерство поліції, яке займалося управлінням лише поліцейською діяльністю [9, с.719]. Однак на місцевому рівні поліцейські органи цілкомито підпорядковувалися губернатору, ним же атестувалися і від останнього залежало їх подальша служба. З огляду на це, 4 листопада 1819 р. окреме Міністерство поліції було ліквідовано, а його функції перейняло Міністерство внутрішніх справ [10, с.367]. В одному міністерстві зосереджувалися питання губерньського урядування та поліцейські функції, а поліція ставала знаряддям проведеної державної політики в руках губернатора. Цього ж року 28 листопада було прийнято закон про заборону поліцмейстерам, городничим та земським справникам звертатися зі звітами, повідомленнями чи проханнями безпосеред-

ньо в міністерство [11, с.399]. Подібну інформацію передавали через губернатора. Там, де запроваджувалось генерал-губернаторське урядування, поліцейські органи влади цілкомовито підпорядковувалися вищим сановникам. Указом від 19 листопада 1840 р. останні без попереднього узгодження з губернаторами могли переводити, звільняти та призначати на інші посади поліцейських і городничих, тобто отримали ті повноваження, які раніше належали міністерствам [12, с.738].

Штат поліції у західних губерніях визначались індивідуально у кожен повіт та місто. Збільшення числа поліцейських відбувалось за клопотанням губернатора та генерал-губернатора. Кошти на утримання міської поліції надходили з міських доходів, які затверджував губернатор, міська Дума та поліцеймейстер. Додатково утримувались канцелярії городничих або поліцеймейстерів. Повітова поліція утримувалась за кошти дворянства кожної губернії. Так, на утримання суддів, поліції, землемірів, лікарських установ, архітекторів Волинське дворянське зібрання збирало 63 тис. руб., за що відповідали повітови та губернський предводитель дворянства [13, с.846-850].

Склад та порядок призначення поліцейських органів влади Волинської губернії значно відрізнялись від внутрішніх губерній Російської імперії. Указом імператора Павла I від 14 вересня 1799 р. у Правобережних губерніях земського справника призначали за поданням губернатора, тоді як у внутрішніх губерніях обирали дворянським зібранням на шість років [14, с.885].

Під час війни з Наполеоном волинський губернатор М.І. Комбурлей, який управляв на правах генерал-губернатора, ввів до складу земських судів по два засідателя від корони [15, с.441]. Посилювалась поліція і у приватновласницьких містечках. Дані пропозиції були спрямовані на те, аби пришвидшити вирішення справ проти шляхтичів, які підтримували Наполеона, або не надавали визначеного для них числа коней, мали податкову заборгованість.

Зміни у формуванні складу повітових поліцейських органів відбулися після ревізії Волинської губернії сенатором Сіверсом. Діяльність місцевої поліції попри розширений склад отримала незадовільну оцінку. Означені події співпали з указом імператора 8 лютого 1816 р. про повернення у приєднаних від Польщі губерніях принципу виборності земського справника від дворянства. Офіційно визнавалося недоцільним призначення на цю посаду, бо чиновник від корони не володів місцевою специфікою, не знав судочинства та інших особливостей краю [16, с.491]. 4 березня 1816 р. відбулася ліквідація призначених від додаткових засідателів земського суду, а указом від 25 квітня того ж року у приватновласницьких містечках поверталось формування поліції на тих підставах, які діяли до 1812 р. [17, с.553, 613].

Губернатор-поляк В.К. Гіжицький домігся призначення у земські суди Волинської губернії додаткових засідателів від шляхти. Такі заходи створювались з метою зміцнення повітової поліції, яка через близькість до кордону, вирішувала значно більше цивільних та кримінальних справ, тож чотирьох засідателів було замало. Новостворені посади займали безземельні шляхтичі, обрані землевласниками [18, с.202]. Так, у Володимирський, Кременецький, Старокостянтинівський та Дубенський повіти Волинської губернії 7 червня 1823 р. були призначені додаткові засідателі земських судів для сприяння при затримці контрабандистів, заборонених товарів та вирішення інших питань, пов'язаних з прикордонним положенням краю. Вони призначалися губернатором після подання кандидатур начальниками митних округів, виконували всі їх доручення. Ці додаткові чиновники знаходились при земських судах та діяли на загальній для земських судів основі [19, арк.421, 530-530 зв.].

Посилювалось поліцейське управління і у містах Волинської губернії. На особливому становищі перебувало губернське місто Житомир, а також

Кременець, Дубно, Бердичів. На утримання житомирської поліції у складі поліцмейстера, двох приставів, чотирьох квартальних наглядачів з їх канцеляріями виділялося 1810 руб., тоді як на решту міст 950 руб. [20, с.1116].

У містечку Радзивилів до складу поліції входив особливий чиновник для обміну арештованих з Австрійською імперією з жалуванням 600 руб. Він виконував специфічні доручення: проводив дізнання та організовував обмін громадян без документів обох держав. На цього чиновника покладалось ведення листування з цих справ з австрійським урядовцем [21, с.445-446].

У Луцьку призначення додаткових поліцейських чиновників у 1826 р. аргументувалося великою чисельністю населення, розташуванням Римокатолицької та Уніатської єпархій. Кошти на утримання частково виділялись з міських прибутків та квартирної повинності [22, с.521]. У жовтні 1834 р. луцька поліція поповнилась ще двома чиновниками внаслідок приєднання в межі міста селища Вулки та Базиліанської юридики [23, с.49].

Регулювання птгату та функцій поліцейських органів влади у місті Бердичів потребувало найбільшої уваги. Чиновники, крім виконання загальних обов'язків, детальніше стежили за поведінкою євреїв, проведенням ярмарків, використанням російських монет та ваги, якістю срібних монет, яка знаходилась в обігу, за дотримання правил продажу тютюну тощо. 10 березня 1854 р. було прийнято закон, який регулював птгат Бердичівської поліції. Безпеку та порядок в місті контролювало аж сімнадцять чиновників з утриманням у 3 275 руб. До складу канцелярії городничого входило вісім чиновників, саме місто поділялось на три частини, які ввірялись трьом приставам та шести квартальним наглядачам [24, с.243].

Особливий нагляд губернатора за повноваженнями поліції у містах зумовлювався не лише додатковим колом обов'язків, а ще й тим, що більшість міст Волині перебувала у приватній власності. Так, жителі Дубно скаржились на власника князя Любомирського за десятикратне підняття податку. Вилучення коштів відбувалося за допомогою поліції, яка відбирала майно, жорстко поводилася з місцевими жителями [25, арк. 67зв.-68]. Натомість у Бердичеві князь Микола Радзівіл був невдоволений втручанням бердичівського поліцмейстера в його економічні розпорядження [26, арк.6]. Губернатору доводилось розбирати подібні скарги та відстежувати, аби місцева поліція забезпечувала інтереси держави у приватновласницьких містечках.

Польське Листопадове повстання змінило політику верховної влади щодо управління цими територіями, а найбільше – у формування поліцейських органів влади. До повного відновлення спокою губернатору та місцевій поліції були надані широкі повноваження. Земських справників, засідателів земського суду, городничих та поліцмейстерів призначало губернське правління за поданням цивільного губернатора. Всім їм видавалося подвійне жалування, а справнику додатково щорічно 500 рублів на подорожі [27, с.159-160].

Верховна влада посилила втручання у соціально-господарську сферу губернії, детальніше з'ясувала специфіку державного та приватного землеволодіння Волинської губернії, а діяльність польських нелегальних угруповань остаточно переконала у реформуванні місцевої поліції. Вона ставала незалежною від польського поміщика державною інституцією. У описі секретних справ канцелярії волинського цивільного губернатора за 1836 рік міститься 26 розпоряджень начальника губернії про призначення таємного нагляду за польськими землевласниками та іноземцями, у благодійності яких влада сумнівалася [28, арк.101]. Для ефективності повіт поділявся на ділянки з наглядачами, у селі на кожні 50 дворів вводились п'ятидесятські з відставних чиновників, унтер-офіцерів та солдат із жалуванням.

Для стимулювання діяльності чиновників Волинської губернії київський генерал-губернатор щорічно отримував від Сенату 50 тис. руб. із правом використовувати їх для надання допомоги, нагород, підвищення окладів чиновникам поліції, перевагу для служби в якій отримували вихідці з центральних російських губерній. Генерал-губернатор Д.Г. Бібікова особливо винагороджував поліцейські доноси про жорстоке поводження з православними селянами, організацію та участь у повстаннях. Навіть підозра у вчиненні подібних злочинів тягла за собою суворі наслідки: встановлення нагляду, арешти, конфіскація майна, відправка в Сибір чи на Кавказ. Як описує у своїх спогадах чиновник з особливих доручень М.І. Мамаєв, за участь у таємній змові Конарського постраждало 150 найзаможніших родин Правобережжя. Вони демонстративно носили траурний одяг та всіляко виражали свою зневагу до місцевих поліцейських. Микола Іванович згадував, що найбільше ці чиновники боялися помсти шляхти і описує «нещасні випадки» на дорогах чи смерті поліцейських на заїжджих дворах, які належали євреям [29, с.801]. На нашу думку, такий опис дещо перебільшений, тому що це ніяк не відлякало російських чиновників від заняття прибуткових поліцейських посад, а швидше вказує на напружені відносини між прибулою владою та місцевим населенням.

Указом від 12 грудня 1841 р. у деяких повітах Волинської, Подільської та Київської губерній для посилення діяльності поліції при станових приставах запроваджувались розсільні команди. Такі спочатку діяли у Житомирському, Ковельському, Рівненському та Овручському повітах Волинської губернії. Всього 48 осіб з жалуванням 25 руб. сріблом на рік [30, с.111-112]. У 1843 р. такі рядові відправлялись у Заславський, Новоград-Волинський та Острозький повіти [31, с.301].

Додатковою установою для посилення контролю за західними губерніями були поліцейські суди, які створювались в серпні 1861 р. Вони організовувались на вимогу місцевих начальників в губернських містах і складалися з трьох членів: судді, засідателя та комісара. Вищими апеляційними інстанціями були поліцейські суди в Вільно та Києві. До сфери їх повноважень входили вирішення справ про неналежну поведінку місцевого населення, в тому числі виконання заборонених пісень, розповсюдження підозрілої літератури тощо. Особливістю цих судів було оперативне вирішення справи і виконання вироку. Так, для уплати штрафу та подання апеляції відводилось не більше семи днів. Приводом для запровадження справи служили письмові показання місцевої поліції [32, с.221-223].

З огляду на широкий обсяг повноважень місцевих чиновників та важливу роль цих урядовців для відстоювання державних інтересів, особлива увага відводилась їх кадровому забезпеченню. Найважливішою вимогою був досвід при зайнятті поліцейських посад. Губернаторам наказувалось, що при відкритті вакансій у поліцейські установи в першу чергу зараховувати осіб, які мали досвід державної служби, навіть в інших установах [33, с.735]. Так, список поліцейських чиновників Волинської губернії за 1860 р. для атестації губернатором наглядно доводить, що урядовці мали значний службовий стаж. У Житомирській поліцейській перебували на посаді по п'ятнадцять років, а у Житомирському повіті в середньому – тринадцять років. У інших містах і повітах губернії ситуація була подібною. Всього у Волинській губернії за 1860 р. на служило 235 поліцейських чиновників та канцелярських службовців, з них католицького віросповідання всього четверо осіб. Так, поляку Ігнатію Корницькому, який служив у Заславському повіті на посаді регістратора з 13 грудня 1850 р., було рекомендовано подати у відставку. Такі ж вимоги було висловлено і щодо інших поляків, які обіймали поліцейські посади [34, арк.38 зв].

Заборона служити в поліції стосувалася не лише поляків, а й і євреїв. Генерал-губернатор О.Д. Гур'єв вказував, що часто надходили повідомлення про їх службові зловживання. Вони займали посади з метою збагачення і самі при цьому порушували закон. Підкуплені єврейськими купцями, не приймали заходів для оперативного збору податків, складали неправдиві списки платників, від чого постійно зростала казенна недоїмка [35, арк.6].

Попри всі нововведення діяльність поліції Волинської губернії зазнавала критики з боку місцевих і регіональних органів влади. О.Д. Гур'єв був невдоволений неналежним виконанням обов'язків, навмисним затягуванням справ дезертирів, втікачів, безпаспортних. Часто траплялося, що затриманий знаходився у віданні земського суду більше року, хоча така справа вирішувалась за кілька днів [35, арк.91]. Під час ревізії 1856 р. губернатора обурили результати роботи поліції під час стягнення недоїмки, особливо у Володимирському повіті. Тамтешній пристав уже відповідав перед губернатором за неналежне виконання такого обов'язку ще 1853 р., за що був переведений з Ровенського повіту, але це не активувало його службу. Непримний сторприз чекав на начальника і у Новоград-Волинському повіті. Пристав першого стану взагалі виявився малограмотний, він ледь умів читати та писати. Губернатор закликав губернське правління звернути увагу на звіти, які той надсилав останнім [36, арк.137-138].

Підведемо підсумки. Формування поліції у Волинській губернії здійснювалось згідно законів Російської імперії, однак мережа цих органів була густішою, а повноваження ширшими. Губернатор впродовж першої половини XIX ст. отримав виключну владу при призначенні, звільненні та переміщенні урядовців та стимулювання їх служби. Верховна влада за клопотанням місцевого начальника дозволила збільшення чисельності поліцейських чиновників у прикордонні, густонаселені повіти та міста, де проживав єврейський етнос. Польське Листопадове повстання змусило верховну владу переглянути кадрову політику. Більшість виборних посад були змінені на призначувані, а попри «кадровий голод» губернатору вдалося сформувати поліцейський корпус з чиновників православного походження, переважно вихідців з внутрішніх губерній Російської імперії.

Соціо професійний портрет поліцейського чиновника Волинської губернії першої половини XIX століття виглядав наступним чином. До Листопадового повстання посаду міг обіймати поляк, а після – виключно чиновник з внутрішніх губерній Російської імперії, який отримував високе жалування з міських прибутків або дворянської каси, забезпечувався житлом. У своїх діях він підпорядковувався губернатору та генерал-губернатору, якими ж агестувався і від яких отримував додаткову винагороду за відстеження благонадійності місцевого населення. Відсутність освіти компенсувалось досвідом державної служби. Його задовольняло матеріальне становище, а тому такий чиновник обіймав посаду понад п'ятнадцять років.

Список використаних джерел:

1. Андреевский И.Е. О наместниках, воеводах и губернаторах. Рассуждения / И.Е. Андреевский. – СПб. : Тип. Э. Праца. 1864. – 156 с.
2. Градовский А.Д. Начала русского государственного права / А.Д. Градовский // Собр. соч. – 2-е изд. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевич, 1908. – Т. 9. – Ч. 3. Органы местного управления. – CLXXXVI, 599 с.
3. Алексеев А.С. Русское государственное право. Конспект лекций / А.С. Алексеев. – М., 1892. – 473 с.
4. Карліна О.М. Склад і повноваження магістратів повітових міст Волинської губернії в першій половині XIX ст. / О.М. Карліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2011. – Вип. 87. – №8. – С. 50-54.

5. Прищепя О.П. Приватновласницькі міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.: особливості урбанізаційного процесу / О.П. Прищепя // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2000. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 137-144.
6. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / В.С. Шандра. – К. : НАН України Інститут історії України, 2005. – 427 с.
7. Бармак М. Особливості еволюції поліцейських органів у губерніях Правобережної України в першій половині XIX ст. / М. Бармак, О. Бармак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2011. – Вип. 1. – С. 4-10.
8. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 21: 1781-1783. – №15376.
9. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 31: 1810-1811. – №24687.
10. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 36: 1819. – №27964.
11. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 36: 1819. – №28003.
12. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1841. – Т. 15: 1840. – №13969.
13. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 24: 1796-1798. – №18278.
14. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 28: 1804-1805. – №21648.
15. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 32: 1812-1815. – №25245.
16. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 33: 1815-1816. – №26132.
17. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 33: 1815-1816. – №26 178; №26 241.
18. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Д. Бовуа ; [пер. с французької Зої Борисюк]. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
19. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф.10. Новоград-Волинський повітовий суд, м. Новоград-Волинський Волинської губернії. 1820-1871 рр., оп.1, спр.646. Укази Волинського губернського правління. 1824 г. – 662 арк.
20. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 28: 1804-1805. – №21824, №22992.
21. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1831. – Т. 5. – Отд.2: 1830. – №4152.
22. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 1: 1825-1827. – №383.
23. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1835. – Т. 9. – Отд.2: 1834. – №7427.
24. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1855. – Т. 29. – Отд.1:1854. – №28004.
25. Держархів Житомирської обл., ф.67. Волинське губернське правління, м. Житомир Волинської губернії. 1796-1921 рр., оп.1 дод., спр. 16. Протоколи губернського правління. 1803 г., – 460 арк.
26. Держархів Житомирської обл., ф.67. Волинське губернське правління, м. Житомир Волинської губернії. 1796-1921 рр., оп.1 дод., спр.24. Настольний реєстр входящих документов. 1828 г. – 30 арк.
27. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1832. – Т. 6. – Отд.1: 1831. – №4497.
28. Держархів Житомирської обл., ф.70. Канцелярія Волинського губернатора, м. Житомир Волинської губернії. 1793-1917 рр., оп.1, спр.33. Опись решённых дел секретной части канцелярии губернатора с 1835 г. По 1838 г. – 101 арк.
29. Мамаев Н.И. Записки / Н.И. Мамаев // Исторический вестник. – 1901. – Т. 85. – С. 784-828.
30. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1842. – Т. 16. – Отд.2:1841. – №15111.
31. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1844. – Т. 18. – Отд.1:1843. – №16825.
32. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1863. – Т. 36. – Отд.2:1861. – №37327.
33. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 25: 1798-1799. – №19045.
34. Держархів Житомирської обл., ф.70. Канцелярія Волинського губернатора, м. Житомир Волинської губернії. 1793-1917 рр., оп.3, спр. 1. Список полицейских чиновников Волинской губернии, Т.1. 1860 г. – 103 арк.

35. Держархів Житомирської обл., ф.10. Новоград-Волинський повітовий суд, м. Новоград-Волинський Волинської губернії. 1820-1871 рр., оп.1, спр.27. Укази Волинского губернского правления с циркулярными предписаниями для сведения и руководства. 1832 г. – 241 арк.
36. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф.442. Канцелярія Киевского, Подольского и Волинского генерал-губернатора, оп.33, спр.110. Донесение волинского гражданского губернатора от 22 февраля 1856 о вступлении в должность губернатора Клушина. – 347 арк.

The article reviews the powers, socio-ethnic composition of the police officials Volyn province late XVIII – first half of XIX century. It is proved that the state power of the Russian Empire applied additional measures to stimulate the service of officials, increased their numbers at the same time establish restrictions on employment of police Poles and Jews.

Key words: police, district, city, governor, Volyn province, Russian empire

Отримано: 27.10.2016 р.

УДК 94(477.43)«1850/1900»

Ю. А. Хоптяр

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РОЗВИТОК ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (друга половина XIX ст.)

В статті аналізується стан шляхів сполучення в Подільській губернії в другій половині XIX ст. Подається класифікація шляхів, наводиться кошторис на їх утримання, проекти будівництва доріг та їх реалізація, а також описуються різновиди транспортних засобів.

Ключові слова: шляхи сполучення, Подільська губернія, дороги, ремонтні роботи, шляхове будівництво, дорожня повинність, транспортні засоби.

Одне з визначальних місць у функціонуванні та розвитку держави відігравали у всі часи шляхи сполучення. Найбільш поширеними у Російській імперії взагалі і Подільській губернії зокрема, поруч із залізничним і водним шляхами, були дороги. У середині XIX ст. дороги Подільської губернії не мали твердого покриття. І тільки щодо головних міжміських шляхів розроблялися проекти їх реконструкцій.

Подільська губернія у другій половині XIX ст. мала розгалужену мережу ґрунтових доріг загальною довжиною 3,5 тис. км. [1, с.205]. За статутом міністерства шляхів сполучення всі дороги Російської імперії поділялися на п'ять класів:

- перший клас – дороги головних сполучень;
- другий клас – дороги великих сполучень;
- третій клас – дороги поштових сполучень між губерніями;
- четвертий клас – торгові та поштові губернські дороги;
- п'ятий клас – дороги сільські та польові [2, арк.53].

Згідно з вказаною класифікацією, в Подільській губернії існували дороги лише 3-5 класів і за густиною сітки розподілялися дуже нерівномірно. Найбільш густу сітку доріг мали прикордонні повіти Проскурівський та Кам'янецький, а за ними – два промислових повіти Придністров'я: Могилівський і Ямпільський [1, с.206].